Václav Tollar
Předmluva ke knize Co je dnes zapotřebí, výboru z myšlenkových deníků Ladislava Hejdánka

Myšlenkové deníky jsou každodenní záznamy, které v duchu hesla *nulla dies sine linea* pořizoval Ladislav Hejdánek od padesátých, velmi systematicky pak od sedmdesátých let až do současnosti. Jakýmsi standardem se mu postupně stala strojopisná stránka formátu A5. V některých dnech popsal takových stránek několik, jindy záznamy naopak chybí, celkový rozsah Myšlenkových deníků ale v každém případě činí několik tisíc běžných normostran. Málokdy tu ovšem najdeme subjektivně laděný popis aktuálních prožitků. Autor koncipoval své záznamy jako pokusy o vypracování myšlenkových inspirací a tyto „mikrostudie“ mají nezřídka svou náročností parametry plnohodnotného, veřejně publikovatelného textu. Páteř Myšlenkových deníků tvoří samozřejmě filosofické úvahy — často inspirované četbou či potřebou sestavit přednášku nebo článek. Myšlenkové deníky jsou proto místem, kde lze vystopovat první náčrtky pozdějších textů nebo na určitých tématech chronologicky mapovat Hejdánkův myšlenkový vývoj. Vedle jednoznačně filosoficky zaměřených zápisů se tu ale najdou i postřehy k politické situaci, úvahy o umění, a občas i ryze osobní záznamy.

Označení Myšlenkové deníky vzniklo teprve v poslední době při pořádání Hejdánkova díla; jedná se o knihovnický termín, který má tento rozsáhlý, tematicky různorodý a na mnoha místech prozatím nekompletní materiál souhrnně pojmenovat. Podobné je to i s jednotlivými záznamy: každý je nadepsán pouze pořadovým číslem a datem vzniku, názvy použité v tomto výboru tedy nejsou Hejdánkovy a byly doplněny pro větší přehlednost. Do třetice to platí i pro rozčlenění textů do tematických oddílů — původní záznamy jsou řazeny čistě chronologicky.

Výbor zde uveřejněných textů se omezuje pouze na záznamy z let 1988 a 1989, přičemž vybrány byly texty se společenskou tematikou, zatímco ryze filosofické analýzy, kterých je co do objemu většina, zůstaly až na jedinou výjimku (rozbor Hegelova pojetí vztahu státu a společnosti) ponechány stranou. Ani v rámci uvedeného období ale nejsou Myšlenkové deníky k dispozici v kompletní podobě — alespoň prozatím. V roce 1988 postrádáme vše od poloviny července do konce srpna a celý říjen, listopad a prosinec. V roce 1989 zase chybějí záznamy z ledna, ale především od září do prosince, tedy za atraktivní časový úsek kolem sametové revoluce. Lze jen doufat, že chybějící záznamy se v budoucnu ještě objeví. Protože výběr mohl být proveden výhradně z textů, jež byly k dispozici, nelze mluvit o jakékoli reprezentativnosti. Ta ovšem ani nebyla cílem; výběr je motivován snahou zpřístupnit veřejnosti pozoruhodné texty, které dosud (až na řídké samizdatové výjimky) nebyly vydány, přestože vynikají vysokou myšlenkovou i jazykovou úrovní. Výbor je svědectvím o stupni vnitřních nároků autora, s nimiž své záznamy pořizoval, aniž by pomýšlel (a v dané politické situaci vůbec směl pomýšlet) na jejich eventuální zveřejnění.

Proč právě roky 1988 a 1989? Důvodů je víc. Předně jde o období, ve kterém můžeme pozorovat stopy nadcházející změny, které jsou sice dnešní optikou snadno rozpoznatelné (dá se dokonce říci, že události podzimu 1989 dnešní optiku určují), ovšem o blízkosti a hlavně o podobě této změny nemohli tehdejší aktéři nic vědět. Myšlenkové deníky tak nabízejí autentickou, dnešním pohledem nezkreslenou sondu do postupujících změn tehdejší společenské atmosféry. Vedle proměny vnější geopolitické situace, která představovala nutnou podmínku — ba výzvu, byla klíčovým symptomem změny ve sledovaném období petice za propuštění Václava Havla z jara 1989, která zaznamenala nečekaný ohlas a povzbudila veřejnost k následné masové podpoře *Několika vět*.

Přestože nás od tehdejších událostí dělí bezmála čtvrt století, a navzdory tomu, že naše dnešní situace se od té z konce osmdesátých let výrazně liší, pociťujeme opět všudypřítomnou výzvu, na kterou se nám jako společnosti zatím nedaří najít odpověď: politická situace je natolik neudržitelná, že se prostě něco musí stát. Řešení ovšem už nelze čekat od podpisových akcí, nehledě na to, že mezinárodně-politický kontext je dnes přes ekonomické turbulence příhodnější než kdykoli dřív. Už dávno byla také zrealizována většina věcí, které se daly zařídit „systémově", založením vhodných institucí. Zbývá to poslední — a zároveň nejdůležitější, totiž proměna smýšlení, bez které skutečná, tedy ne pouze formální demokracie není myslitelná. Jedná se o stále odkládaný krok, který nebylo možné čekat ani od pádu totalitní moci, ani od následné restaurace tržní ekonomiky, která jen stvrdila normalizací pěstěný zájem o privátní sféru. Naše historická zkušenost je teď bohatší o

poznání, že vytvoření či změna fungování institucí byla sice podmínka pro přechod k demokracii nezbytná, ale společnost ze sebe ve svých většinových projevech zatím nesetřásla dědictví normalizační mentality, a to především v míře pasivity vůči veřejnému prostoru.

Jedním z důvodů, proč se nám tato proměna nedaří, je příliš úzké časové rozpětí, ve kterém se jako společnost pohybujeme. Pro poslední období bylo charakteristické odmítnutí předlistopadové éry, s nímž jsme ovšem zahodili i zkušenosti předchozích generací jako cosi nerelevantního, komunistickým pohledem pokrouceného, a začali jsme úplně od začátku. Teprve dnes nám postupně dochází, že jsme se tím odsoudili hlavně k opakování už dříve rozpoznaných chyb. Snad už přichází doba, kdy budeme více než dosud pociťovat potřebu rozkročit se v čase a pozvednout zrak přes hranice přítomné epochy. Na komunistickou normalizaci samozřejmě přímo navazovat nelze, o to cennější je ale připomenout si stanovisko filosofa, který se konformně nepodřizoval trendům doby a razil své myšlenky době i situaci navzdory. Kam tehdy mířily?

Náš výbor z Myšlenkových deníků začíná kritickým rozborem dosavadních čtyřiceti let vlády komunistů u nás. Hejdánek vede překvapivou paralelu mezi komunistickým hnutím a předreformačním křesťanstvím, na níž ukazuje až posvátně vnímanou loajalitu ke straně, kterou málokterý komunista dokáže překročit. Komunistickou stranu v tomto směru není možné pokládat za běžnou politickou stranu, ale za svého druhu náboženské společenství. Centrálním textem je tu podrobný komentář k interview, které v lednu 1988 poskytl Alexander Dubček italskému listu *1'Unitá*. V něm se ukazuje, že uvedená charakteristika platí i pro reformní komunisty, ze strany vyhozené po sovětské intervenci, kteří se pak už nikdy nevyprofilovali jako relevantní politická síla, přestože šlo o půl milionu do té doby politicky aktivních straníků. Jakkoli tedy na konci osmdesátých let zažívali reformní komunisté díky Gorbačovovi nemalou satisfakci, nebylo možné se o ně do budoucna opírat jako o perspektivní politickou sílu.

Následující oddíl byl — stejně jako celý výbor — nazván podle článku, který vyšel v neoficiální tiskovině *Informace o Chartě 77*. Texty spojuje otázka, co je třeba dělat pro to, aby blížící se změna poměrů přinesla opravdovou naději do budoucna; aby nebyla pouhou výměnou herců v rámci stávajících kulis. V jedinečném dějinném okamžiku, který se otevírá díky velmocenskému uvolnění ze strany Sovětského svazu, vidí Hejdánek velkou příležitost, upozorňuje ale na naprostou nepřipravenost společnosti převzít iniciativu. Vedle potřeby odvahy a odborné kompetence zdůrazňuje ještě jinou souvislost. Nastává totiž „doba nových spojenectví". Není tu nakonec formulován naléhavý úkol i pro dnešek?

„Když se někomu, nějaké skupině nebo vrstvě společnosti zdaří ostatní vrstvy atomizovat a přimět je k tomu, aby každý pomýšlel jen na to, jak se z toho sám dostane, pak mají vyhráno, neboť tím se jim zdařilo je vyloučit z dějin jako dějinné (tudíž i politické) subjekty. Ti, kdo se nechají zatlačit do pozice individuálně zvažujících, jak by prošli a přežili (v tom či onom smyslu), se nadále stávají pouze objekty dějin — a také objekty politiky těch, kteří izolováni nejsou. A právě dnes je doba nových spojenectví."

Na docenění jedinečnosti dějinné situace navazuje téma Evropy, kterému Hejdánek věnuje mimořádnou pozornost. Nikdy v historii nebyla Evropa jednotná a o tento fakt lze opírat přesvědčení, že rys jisté rozdělenosti, ztělesněný ve struktuře národních států, k Evropě nutně patří. Hejdánkův akcent je ale přesně opačný:

„Evropská minulost nás bude dělit, jen když budeme trvat na své rozdělenosti a když nebudeme s to se vztahovat ke svým sousedům a ke všem národům a národnostem Evropy jako k těm, kdo spolu s námi k Evropě náleží. A budeme-li navzájem v sobě vidět spolu-Evropany, najdeme v minulosti dost kořenů a základů, na něž své nové evropanství můžeme postavit a založit."

Hejdánek ovšem nevěří, že evropská jednota má budoucnost jako ekonomický, čistě utilitární projekt. Klade si naopak otázku, jakými dalšími myšlenkami disponuje pomyslná pokladnice evropské minulosti, které by se mohly stát stavebním materiálem pro společnou evropskou budoucnost. A uvažuje, co by byl specificky český příspěvek do této pokladnice. Jedním z možných návrhů je v českých dějinách přítomné a reformační myšlenkovou tradicí rozvíjené pochopení pravdy jako posledního kritéria, v jehož světle se vyjevuje pravost či falešnost všech jsoucen i nás samých, a které nám snad může pomoci překonat specificky evropský nihilismus, který — odmítaje jakékoli

nadřazené hodnoty jako nebezpečnou iluzi — se vybíjí jen ve snaze prosazovat a ovládat.

Z politických systémů umožňuje vztah k takto chápané pravdě pouze demokracie, neboť jedině v demokracii se o společných věcech vede (má vést!) dialog, v němž se pravda může ukázat. Rozvíjení a rozšiřování prostoru demokracie je jedno z poslání Evropy, ve kterém má své místo i socialismus. Ten Hejdánek striktně — běžnému chápání navzdory — odlišuje od komunismu, a to tím, že socialismus integrálně spojuje s ideou demokracie. Polemizuje tak s Havlovým článkem *Šifra socialismus* a odmítá chápat tzv. reálný socialismus (tedy stalinismus) jako socialismus, jenž „pouze“ sešel ze „správné“ cesty. Naopak, socialismus a komunismus odpovídají jako pojmy různým rodům. Pojem socialismus je odvozen ze vzájemného vztahu lidí, kteří tvoří společnost, zatímco komunismus vychází ze způsobu, jakým jsou vlastněny věci. I z tohoto důvodu neočekával Hejdánek od reformních komunistů ve věci demokracie nic převratného, neboť si nebyli uvedeného rozdílu dost jasně vědomi.

Předposlední skupina textů, které zařazujeme do výboru, se zaměřuje na poměr, v jakém by vůči sobě měla být společnost a jí odpovídající státní struktura. Hejdánkovy názory na tuto problematiku se odvíjejí od důkladné filosofické polemiky s Hegelem, pro kterého, řečeno zkratkou, je stát nadřazen společnosti. Takové pojetí nejen že není filosoficky udržitelné, ale jeho nepřijatelné důsledky pro společenskou praxi byly koncem osmdesátých let zcela evidentní. Nejde jen o represi ze strany státního aparátu, které byli odpůrci režimu vystaveni. Výhradně na stát se nelze spoléhat ani mimo okruh tzv. socialistického tábora, a dodejme, že to není možné ani v dnešní demokratické situaci:

„Ze strany vlád a vůbec států je na celém světě podporován sklon většiny lidí se o politiku nestarat. Proti tomu nelze mobilizovat státní orgány a instituce, ale mobilizovat je nutno samotné občany. Tradiční a poměrně už starý vynález demokratických společností, totiž rozdělení mocí, v lecčem málo funguje nebo nefunguje. Je zapotřebí uvažovat o nových prostředích — nebo alespoň o nových pro nás, pro naši společnost."

Závěr, ke kterému Hejdánek míří, je požadavek podřízení moci státu zájmu občanské společnosti, což je něco, co se nám ani během dvaceti let svobodného vývoje zatím nepodařilo přesvědčivě vybojovat.

Poslední oddíl nadepsaný jasnou šifrou „Dramatik" mapuje období od jara 1989 a soustřeďuje se na interpretaci událostí kolem Václava Havla. Vedle tematické blízkosti je textům společný i strhující patos, který v dílech filosofů nacházíme zřídka. Společenský pohyb tu začíná postupnou revolucí, která zasahuje čím dál větší počet „hlav a srdcí“ a která je takřka hmatatelným potvrzením, že pravda může být mocnější než jakákoliv moc. Hejdánek tu svědčí o situaci, ve které věci získávají nečekaný symbolický význam a kdy znovu promlouvá Palachův čin jako stále přítomná, dosud nevyslyšená výzva. Filosof tu ale není od toho, aby plul spolu s ostatními na vlně proměn společenské atmosféry, ale aby znovu a znovu připomínal to, co v takové chvíli nikdo nechce slyšet: že na skutečné politické jednání, které si od nás nadcházející doba žádá, stále nejsme dost připraveni.

Myšlenkové deníky jsou pozoruhodným svědectvím o době svého vzniku, které ani po letech neztrácí na aktuálnosti. Díky osobnostem typu Ladislava Hejdánka pro nás listopad 1989 nemusí znamenat okamžik diskontinuity, ale poukaz k tomu, že tu existovaly pozoruhodné myšlenkové proudy, na které je možno navázat. Palčivou otázkou zůstává, jestli takového navázání budeme v dnešní mnohonásobně „barevnější“, ale také roztěkanější době vůbec schopni.

Zatím bylo pro zachování odkazu našeho autora učiněno to nejnutnější: vznikla nezisková společnost *Archiv Ladislava Hejdánka*, která se souhlasem autora shromažďuje, digitalizuje a časem i veřejně zpřístupní celé dílo — včetně Myšlenkových deníků od let padesátých do současnosti. Tato knížka je zlomkem práce několika zapálených dobrovolníků a plodem přízně Knihovny Václava Havla, která toto úsilí podpořila.